

Osmanlı'da Süfilerin Arap Dili Alanına Katkıları: Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri Eseri Özelinde Bir Analiz

Öz: Bu çalışma, Osmanlı döneminde yaşamış süfilerin Arap dili alanındaki katkılarını, Mehmed Tahir'in "Osmanlı Müellifleri" adlı biyografik eseri çerçevesinde incelemektedir. Araştırmanın temel problemi, süfi müelliflerin dil çalışmalarıyla ilgili katkılarının yeterince sistematik olarak değerlendirilmemiş olmasıdır. Bu bağlamda süfilerin Arapçayı öğrenme ve öğretme çabaları, özellikle dini metinleri anlama ve yorumlama ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Tekke ve dergâhlar, Arap dili eğitiminin ve kültürel aktarımın önemli merkezleri hâline gelmiştir. Çalışmada, süfler tarafından kaleme alınan gramer, belagat, lügat ve aruz gibi alanlardaki yazmalar; haşiye, şerh, muhtasar ve tercüme türlerinde üretilen metinler üzerinden analiz edilmiştir. Yöntem olarak, Mehmed Tahir'in eserinde geçen süfi müelliflerin biyografileri taranmış, Arap diliyle ilgili çalışmaları tematik olarak sınıflandırılmıştır. Süfilerin Arap şiirine doğrudan katkıları bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Elde edilen bulgular, Osmanlı süfilerinin yalnızca manevî değil, aynı zamanda ilmi bir miras inşa ettiğini ve bu mirasın sonraki nesillere aktarılmasında bir rol oynadıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Tasavvuf, Dil bilimi, Yazma Eser, Osmanlı.

Contributions of Sufis to the Arabic Language in the Ottoman Period: An Analysis Based on Mehmet Tahir's Osmanlı Müellifleri

Abstract: This study examines the contributions of Sufis who lived during the Ottoman period to the Arabic language, within the framework of Mehmed Tahir's biographical work titled "Osmanlı Müellifleri" (Ottoman Authors). The core problem of the research is that the contributions of Sufi authors regarding language studies have not been systematically evaluated enough. In this context, Sufis' efforts to learn and teach Arabic stemmed particularly from the need to understand and interpret religious texts. Tekkes and dervish lodges became significant centers for Arabic language education and cultural transmission. In the study, manuscripts penned by Sufis in fields such as grammar, rhetoric, lexicography, and prosody were analyzed through texts produced in the genres of commentary (haşiye), exegesis (şerh), compendium (muhtasar), and translation (tercüme). As a method, the biographies of Sufi authors mentioned in Mehmed Tahir's work were surveyed, and their studies related to the Arabic language were thematically classified. Direct contributions of Sufis to Arabic poetry have been excluded from the scope of this study. The findings demonstrate that Ottoman Sufis constructed not only a spiritual but also a scholarly legacy, and they played a role in transmitting this legacy to subsequent generations.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Sufism, Linguistics, Manuscript, Ottoman.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı. E-Posta: ismailerken@cumhuriyet.edu.tr - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4327-4496>.

Giriş

Bu çalışma Osmanlı döneminde yaşamış sûfilerin Arap dili alanında yazdıkları eserlerin tespit edilmesi ve değerlendirilmesi için yapılmıştır. Çalışmanın esas problemi Osmanlı döneminde yaşayan sûfilerin bilimsel katkılarını Arap dili bağlamında ele almak ve bir anlamda o dönemde tasavvuf ile Arap dilinin ilişkisini gözler önüne sermektir. Başka bir deyişle, şeyhlik gibi mertebelerde yer alan müelliflerin eserleri, onların ilgi alanlarıyla beraber tekkelerin eğitimi hakkında da bize bilgiler verir. Alanyazın incelendiğinde fihrist ve katalog tarzı eserlerin yanında tekil olarak müellifleri veya alanda yer alan eserlerini ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Fakat bu çalışmanın öngördüğü üzere genel bir bakış açısına sahip bir araştırma yapılmamıştır. Çalışmanın önemi alanyazında daha önce bu minvalde yapılmış bir çalışma olmamasının yanında Osmanlı sûfilerinin kendi dönemlerinde Arap dilinin gelişmesine verdikleri önemi ve katkısı aktarmasıdır.

Osmanlıda tasavvuf, yalnızca bir dini anlayış değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel hayatın önemli bir parçası olmuştur. Tekke ve dergahlar, bu anlayışın merkezinde yer almış; halkın manevi eğitimi, ahlaki değerlerin yaygınlaştırılması ve kişisel gelişim için önemli merkezler haline gelmiştir. Ancak tasavvufun bu yönü, sadece manevi bir boyutta kalmamış, dil, edebiyat ve bilim gibi alanlara da etki etmiştir. Tasavvuf, özellikle Arap dili ile güçlü bir bağ kurmuş, Osmanlı mutasavvıfları, Arapçayı dini metinlerin anlaşılması ve yorumlanmasının ötesinde, bir dil bilimi olarak incelemişlerdir.

Arapça, tasavvufi düşüncenin derinlemesine kavranabilmesi için gerekli bir araç olarak görülmüş ve bu dilin inceliklerine vakıf olma gerekliliği tasavvuf çevrelerinde yaygınlaşmıştır. Tekke ve dergahlarda öğretilen Arapça grameri, dini metinlerin doğru anlaşılması için bir zemin oluşturmuş, aynı zamanda mutasavvıfların dil bilgisi ve edebiyat alanında önemli eserler vermesine de olanak tanımıştır. Bu bağlamda, Osmanlı mutasavvıfları Arap dili alanında yazdıkları eserlerle, dilin grameri, retorik ve edebi formlarını inceleyerek, sadece dini değil, bilimsel bir miras da bırakmışlardır.

Tasavvufun ilk eserleri Arapça yazılmasına karşın zamanla mutasavvıflar bazı eserlerini Farsça kaleme almalarıyla Farsça da tasavvuf dili haline gelmiştir. Ahmed Yesevî'nin tasavvuf anlayışını Türkçe ifade etmesi ve halifelerinin bu geleneği Türkistan'da sürdürmesiyle Türkçe de tasavvuf diline eklenmiştir. Anadolu'da Yunus Emre ve diğer mutasavvıfların eserleriyle Türkçe tasavvuf yaygınlık kazanmış, bu üç dil (Arapça, Farsça ve Türkçe) İslam medeniyetinin ana dilleri olarak kabul edilmiştir. Tekkelerde şeyh veya görevliler, dervişlere bu dillerdeki klasik metinleri okuma ve anlama konusunda rehberlik etmiştir. Arapça ve Farsçanın öğrenimi büyük ölçüde tekkelerde gerçekleşmiş, tekkelere bağlı kütüphaneler, kültürel mirasın korunmasında önemli rol

oynamış ve 1925'te tekkelerin kapanmasıyla bu koleksiyonların bir kısmı Süleymaniye Kütüphanesi gibi merkezlere aktarılmıştır.¹

1. Osmanlı Mutasavvıfları ve Eserleri

Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* eseri bu çalışma için bir zemin oluşturmaktadır. Bursalı Mehmet Tahir, Türklerin çeşitli alanlarda ne kadar eser ürettiğini daha net gösterebilmek için yazarların biyografilerini alfabetik sıra yerine meslek ve uzmanlık alanlarına göre gruplandırmıştır. Bu özel tasnif sisteminde, biyografilerin 288'ini tasavvuf ehli, 465'ini dini ve dil bilimi ile ilgilenecek âlimler, 510'unu şair ve edebiyatçılar, 237'sini tarih, 84'ünü tıp ve 107'sini ise matematiksel bilimler alanında çalışan müellifler oluşturmaktadır. Böylece her disiplindeki üretkenlik, ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur.² Eserin alanda yer alan temel kaynaklardan biri olması ve tasnifinin bilimlere göre yapılmış olması sebebiyle çalışma sırasında analiz edilmiştir. Bu eserin birinci cildinde yer alan mutasavvıflar ve eserleri incelenmiş ve Arap dili alanına eserleri ile katkı sağlayanları üzerine araştırmalar yapılmıştır. Çalışma içerisinde öncelikle sûfî müelliflerin hayatları üzerinde durulmuştur. Bu konudaki bilgilere ulaşmak için incelenen kaynaklar bölümün sonunda yer almaktadır. ve ardından aynı başlık altında mezkûr alandaki eserleri mercek altına alınmıştır. Sûfî âlimler Bursalı'nın sıralaması ile sıralanmıştır. Bu araştırma içerisinde Arap şiiri alanında te'lif edilen eserler çalışmanın sınırlılığı sebebi ile dahil edilmemiştir. Arap dilinde nahiv, sarf, belagat, lügat ve aruz alanında yer alan eserler dikkate alınmıştır. Kütüphane kataloglarında tespit edilen eserlerin katalog kayıt bilgileri eserlerin yanında paylaşılmıştır.

1.1. Atpazarî Osman Fazlı (öl. 1102/1691)

İsmail Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725) Osman Fazlı'nın mürididir. Müellif Celveti tarikatına mensuptur. Doğum yeri Şumnu'nun (H. 1041) ardından Aydos, Filibe (1068/1657-58) ve İstanbul'da bulunmuştur. 1683 Avusturya seferi devlet adamlarıyla ilişkilerini bozmuş ve bu seferin yapılmaması gerektiğini düşünmüştür. Bu görüş sebebiyle oluşan durum yüzünden Şumnu'ya sürülmüş ve sonra da Magosa şehrine sürülmüştür. Sürüldüğü şehirde 1691'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. *Hâşiye 'alâ Muhtasari'l-me'ânî* müellifin eserlerinden biridir. Müellifin başka bir hâşiyesi olan *Hâşiye-i Mağribiyye* birlikte basılmıştır. Belagat alanında tanınmış bir eser olan Teftâzânî'nin (öl. 792/1390) *Muhtasaru'l-Me'ânî* isimli eserinin hâşyesidir.

¹ Mustafa Kara, "Tekke Eğitimi ve Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12 (01 Eylül 2008), 112-113; Reşat Öngören, "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/119-126; Mustafa Kara, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/368-370.

² Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/6/452-461.

(Atıf Efendi Kütüphanesi / Atıf Efendi Eki, dmr. No: 001634, ts. no: 892.7). Diğer bir eseri ise: *Hâşiye-i Mutavvel'dir* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2821). Sekkâkî'ye (öl. 626/1229) ait eserin belâgat ilimlerine dair üçüncü kısmının şerhi olan Teftazani'nin Telhîsu'l-Miftâh şerhinin haşiyesi müellif tarafından kaleme alınmıştır (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, demirbaş no: 002752, tasnif no: 892.7). Ele alınacak son eseri ise *Hâşiye 'alâ Muhtasar-i Şerhi't-Telhîs'* tir. Belagata dair muhtasar eserin haşiyesidir. (Süleymaniye Kütüphanesi / Kılıç Ali Paşa 853, 892.7).³

1.2. Ahmed Efendi (Merkezzâde/Merkezefendizâde) (öl. 963/1556 [?])

Babası Halvetî-Sünbülî şeyhi Merkez Efendi'dir. Ahmed Efendi Denizli'de geçirdiği bir süre ardından babasının H. 959'da vefatı üzerine İstanbul'a giderek onun şeyhliğini devraldı. Mehmet Tahir H. 963 de Uşak'ta vefat ettiğini bildirmiştir. *el-Bâbûsü'l-vasî't fi tercemeti'l-Kâmûsü'l-muhî't* yazarın ele alacağımız tek eseridir. Fîrûzâbâdî'nin ünlü Arapça sözlüğü *el-Kâmûsü'l-muhî't*'in Türkçe'ye ilk çevirisi olan *el-Bâbûs*, özellikle tıp, eczacılık ve veterinerlik alanlarındaki kelimelerin Türkçe karşılıklarını içeren bir eserdir. Merkezzâde Ahmed Efendi tarafından kaleme alınan *el-Bâbûs*, Arapça-Türkçe sözlükçülüğünde önemli bir kilometre taşıdır. Eser, bilimsel terimlerin yanı sıra günlük dilde kullanılan kelimeleri de kapsayan geniş bir kelime hazinesi sunar. Kelimelerin kökenlerine ve türevlerine dair detaylı bilgiler içeren eser, dil bilimcilerin ve tarihçilerin de ilgisini çekmektedir. *el-Bâbûs*, Arapça kelimelerin köklerinin son harflerine göre alfabetik olarak sıralandığı "müfredât" ve kelime birleşiklerinin ilk harflerine göre sıralandığı "mürekkabât" olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Eserdeki Türkçe karşılıklar, genellikle Denizli yöresinin zengin kelime hazinesinden seçilmiş ve imla hatalarını önlemek amacıyla harekelenmiştir. Sözlük hakkında çalışması olan Eyyüp Tanrıverdi çalışmayı "Feriştioğlu Lügati tashih ve ikmal çalışması" şeklinde tavsif eder (Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, nr. 626).⁴

³ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, çev. Yavuz A. Fikri - Özen İsmail (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/30-31.; Sakıb Yıldız, "Atpazarî Osman Fazlı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/83-85; "Osman Fazlı Atpazarî" (Erişim 02 Ekim 2024); Muhammed Bedirhan, *Osman Fazlı Atpazarî: Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006), 69-70.

⁴ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/32; İsmail Durmuş, "Merkezzâde Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/206-207; Tanrıverdi Eyyüp, "Merkezzade Ahmed Efendi'nin el-Babus Adlı Arapça-Türkçe Sözlüğü", *Kutadgu Bilig FELSEFE-BİLİM ARAŞTIRMALARI* 10 (Ekim 2006), 325; Tanrıverdi Eyyüp, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Bilginlerinden Halveti-Sünbülî Şeyhi Merkezzade Ahmed Efendi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 28 (Şubat 2011), 52-53.

1.3. Ahmed Rumî Akhisarî Saruhanî (öl. 1043/1631)

Müellifin hayatı hakkında kaynaklardaki bilgiler çelişkili ve yetersizdir. Adı Ahmed Rumî Akhisarî Saruhanî olarak geçmektedir. Halvetî şeyhi olan müellif Ahmed Rumî olarak da bilinir. Akhisar'da doğduğu bilgisi bilinse de tarihi bilinmemektedir, Doğduğu şehirde H. 1043⁵ tarihinde vefat ettiği belirtilmiştir. Uzuntaş Mezarlığı'nda defnedildiği söylenir.⁶

Yazarın ele alınacak tek eseri *Semaî Müennesler Risalesi*'dir. Eser alfabetik olarak semaî müennesler hakkında yazılmış olup iki nüsha üzerinden tarafımızca tahkik edilmiştir.⁷

1.4. Abdurrahim Efendi (öl. 1282/1865)

Kadiri şeyhi olan Abdurrahim Efendi, Vranje'lidir. Üsküp'te H. 1282'de vefat etmiştir ve Dükkancık Tekkesi'nde medfundur. Eserleri *Manzûm Kavâid-i Nahviyye ve Lugat-i Arabiye Manzûmesi*'dir.⁸

1.5. Abdullah İbni Abdurrahman Celvetî (Abdullâh b. Abdurrahmân b. Mûsâ el-Celvetî) (öl. 1164/1750)

Celvetî tarikatının şeyh ve âlimlerindendir. Gedikpaşa türbesi yakınındaki Hamza Paşa Camii'nde imamlık yapmıştır. H. 1164'te vefat etti. Kabri Üsküdar'dadır.⁹ Eserleri *el-Mukaddimetü'l-Fahriyyetü fî İstılâhâtî'n-Nahviyye* (Bu eser bulunamamıştır) ile *el-Menhecü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mukaddimetü'l-Fahriyye'dir* (Nahivle ilgili eserin katalogda ismi şudur: el-Minehu'l-İlâhiyye alâ Şerhi'l-Mukaddimetü'l-Fahriyye, Süleymaniye Kütüphanesi/Fatih, 243898).¹⁰

⁵ Bursalı Mehmet Tahir'de 1041 olarak geçmektedir.

⁶ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/33; Yahya Michot, *Tütün İçmek Haram mıdır?*, çev. Ayşe Andol; Mehmet Yavuz (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015), 15-20; İsmail Erken, "Ahmed Rumî Akhisarî Saruhanî ve Semaî Müennesler Adlı Risalesi", *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 4 (30 Haziran 2017), 137.

⁷ Erken, "Ahmed Rumî Akhisarî Saruhanî ve Semaî Müennesler Adlı Risalesi", 143-147.

⁸ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/38; "Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü" (Erişim 03 Ekim 2024); Ömer Faruk Karakuş - Muhammet Emin Uzunaylalı, "Üsküplü Abdurrahim Efendi ve İki Dilli Manzum Kaside-i Bürde Çevirisi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (28 Ocak 2023), 30-31. Arap dili alanında aşağıda mezkûr eserleri hakkında el yazması kataloglarında bilgi bulunamamıştır fakat müellife nisbet edilen eser olarak *Manzûme-i Merâtib-i vücûd* adlı eserinin kaydı mevcuttur: Abdurrahim Efendi el-Üskûbî el-Melâmî, *Manzûme-i Merâtib-i vücûd*, 06 Mil Yz A 4386/11.

⁹ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/41-42.

¹⁰ Ahmed Hamdi Furat vd. (ed.), *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVIII. Yüzyıl* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2018), 313.

1.6. Hüseyin Efendi (Hacı Evhad Şeyhi) (öl. 1105/1693)

Seyyid Hüseyin Efendi, “Hacı Evhad Şeyhi” veya “Kutup Hüseyin Efendi” isimleri ile bilinir. Safranbolu’nun Bacı köyünde dünyaya gelmiştir. *Tuhfe-i Nâilî’de* babası Eşrefzâde Abbas Efendi olarak zikredilir. Şeyhülislam Hanefi Efendi döneminde, Yedikule’deki Hacı Evhad Tekkesi’nde şeyhlik yapmıştır. 1684 senesinde Fatih Sultan Câmîi Cuma vaizliğine atanmış ardından Bayezid ve Süleymaniye Câmîi vâizliklerini yapmıştır. 24 Şubat 1694’te vefat etmiş ve Merkezefendi dergâhı dışındaki kabristana defnedilmiştir. Müellifin alana dair tek eseri *İzzî Şerhi’dir* (Eser tespit edilememiştir).¹¹

1.7. Hamid Efendi (Küçük Hamid Efendi) (öl. 1172/1758)

Bağdadî, H. 1111 yılında İstanbul’da dünyaya geldiğini belirtir. Mehmet Tahir ise Babasının Bandırmalı Şeyh Yusuf Efendi olduğunu ve kardeşinin Haşim Efendi olduğunu belirtmiştir. Doğum yeri Üsküdar’dır. Bir süre Mekke ve Medine’de ikamet etmiş ardından Bandırmaya dönerek H. 1172’de vefat etmiştir. Eserleri (iki eser de tespit edilememiştir): *Mühimâtü’l-Kâffî fi’l-Aruz ve Kavafi ve Şuhudu’s-Sehiv’dir* (Bu eserin nahiv hakkında olduğu bilgisi Mehmed Tahir’de yer alırken Bağdadî’de eserin adı geçmemektedir).¹²

1.8. Hicabî Abdülbaki Efendi (öl. 1238/1822)

Kırım Bahçesaray’da doğmuştur. Dede Cengi soyundan geldiği belirtilmektedir. Aile efradı hakkında fazla bilgi olmasa da türbesinden, oğlu Müderris Hafız Mehmed Efendi, torunu İsmail İzzettin Efendi ve damadı İbrahim Zühdi Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Kırım’ın 1774’te Rusların işgali üzerine Amasya’ya göç etmiştir. Burada Ürgüplü Ahmet Efendi’den zahiri ilimlerde dersler alarak icazetini almıştır. Turhallı Şeyh Mustafa (Nakşibendiyye) yanında manevi eğitimi tamamlamıştır. Amasya’da bulunan Ziyaret ilçesine yerleşip burada eğitim ve irşad faaliyetlerine devam etmiştir. 1822’de Ziyaret Kasabası’nda vefat etmiş ve Hicâbî Baba Camii’ne bitişik türbeye defnedilmiştir. Vefat tarihiyle ilgili başka bir rivayet de 1815-16 yıllarını göstermektedir, ancak genel kabul 1822’dir. Müellifin *el-Ebkiretü’l-*

¹¹ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 110; Bedriye Reis, “Evhad Şeyhi Seyyid Hüseyin Efendi’nin er-Risâletü’t-devrâniyye ve İlanetü erbâbi’t-tarîka Adlı Risâlesi Çerçevesinde Semâ ve Devranla İlgili Görüşleri”, *Sufiyye* 14 (30 Haziran 2023), 64-65.

¹² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-ârifin, esmâ’ü’l-mü’ellifin ve âşârü’l-muşannifin* (İstanbul: el-Mearifü’l-celiyye fi Mabaatihe’l-behiyye, 1951), 1/260; Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/110-111; M. Baha Tanman - Hasan Kâmil Yılmaz, “Bandırmalizâde Tekkesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/54-55; Kadir Ayaz, “Bandırmalı Küçük Hâmid Efendi’nin Hadis İcazetleri ve Câmî’u rivâyâtü’l-fehâris ve lâmi’u icâzâtı ehli’l-fevâris Adlı Eserindeki Rivayet Birikimi”, *Osmanlı’da İlm-i Hadis* (İstanbul: İsar Yayınları, 2020), 393-398.

Mu'telife fî Şerh-i Emsileti'l-Muhtelif eseri göze çarpar. İsminden de anlaşılacağı üzere bir tür şerhtir. Müellif sarf konusuyla ilgili meşhur eser *Emsile-i Muhtelif*'yi şerh etmenin yanında eserde dini konulardan da bahsetmiştir. (Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi Bibliyografik kayıt no.126195)¹³

1.9. İbrahim Kırımî (öl. 1042/1632)

İbrahim Abdullah el-Kırımî, "Tatar Şeyh" lakabıyla tanınmıştır. Nureddinzâde (öl. 981/1574) halifelerinden olup Cerrahpaşa Camii'nde vaizlik yapmıştır. Vefat tarihi 1632 yılıdır. *Hâşiye 'ale'l-Câmî* müellifin alandaki tek eseridir (Adından anlaşıldığı üzere Mollâ Câmî'nin meşhur *Kâfiye* şerhine bir haşiye olan eser yazma eser kataloglarında tespit edilememiştir).¹⁴

1.10. İsmail Ankaravî (öl. 1041/1631)

Tam adı Hazret-i Şârih İsmail b. Ahmed Rûsûhî el-Bayramî el-Mevlevî'dir. Müellif Ankara'da doğmuştur. İmam Ahmed Efendi ve Sâliha Hatun'un oğludur. 1591-92 yıllarında Mısır'a gitmiş ve burada yedi yıl kalmıştır. Mısır'da Mesnevîhan icazeti alarak 1598-99 yıllarında Ankara'ya dönmüş ve Mesnevî okutmaya başlamıştır. Mevlevî büyüklerinden ilim ve irfanı ile ün kazanmış bir şeyh olup 'Mesnevî Şârihi' adıyla tanınmıştır. Ancak dile getirdiği bazı görüşler ve gözündeki rahatsızlık nedeniyle Ankara'yı terk ederek 1606'da Konya'ya gitmiş, burada Mevlevîliğe intisap etmiştir. 1610'da Galata Mevlevîhanesi'nde postnişin olarak atanmış ve 1631'de vefat etmiştir. Türbesi Galata Mevlevîhanesi'ndedir.¹⁵ Müellifin dil alanındaki eseri *Miftahu'l-Belâga ve Misbahu'l-Fesaha*'dır. Celaleddin Kazvinî'nin (öl. 739/1338) *Telhîsu'l-miftâh* adlı eseri ile Hâce-i Cihân olarak marûf Mahmûd Giylânî'nin (öl. 886/1481) *Menâziru'l-inşâ* adlı kitabı minvalinde Tükçe matbû' ilk eserdir (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Müteferrik, 400126).¹⁶

¹³ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/111-112; Mehmet Uyar, "İRŞÂD BAĞLAMINDA ORTA YOL SÜFİLİĞİ: HİCÂBÎ ABDÜLBÂKÎ EFENDİ (GÜL BABA)", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (15 Mayıs 2017), 90-91 ve 94-95.

¹⁴ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1-3/1/118; Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen 'Kırımî' Nisbeli Müfessirler ve Eserleri: Bir Literatür İncelemesi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (30 Aralık 2019), 372-373; Hatice Yılmaz, *Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri Adlı Eserinin Tashihi: Tarikatlar ve Meşayih Faslı* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, SBE, TİB, Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2021), 12-13.

¹⁵ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/118-120; Erhan Yetik, "Ankaravî, İsmâil Rûsûhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/211-213; Semih Ceyhan, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhî* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2005), 48-54; "İsmâil Ankaravî" (Erişim 09 Ekim 2024).

¹⁶ Ceyhan, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhî*, 258.

1.11. İsmail Hakkı-î Celvetî (öl. 1137/1725)

İsmail Hakkı Bursevî 1653'te Aydos'ta (Bulgaristan) doğmuştur. Celvetî tarikatına mensuptur. Müfessir ve şair olarak tanınır. Bursevî, Üsküdârî ve Celvetî nisbeleri ile tanınmaktadır. 1725 tarihinde Bursa'da vefat etmiş ve Tuzpazarı'nda yer alan caminin bahçesine defnedilmiştir. Nahiv alanında olduğu anlaşılan üç eser de yazma eser kataloglarında tespit edilememiştir: *Kitabü'n-Nahiv*, *Şerh-i Mukaddime fi İlm-i Nahiv* ve *Risâle-i İn-i Şartıyye*.¹⁷

1.12. Kurt Muhammed Efendi (Kurd Efendi) (öl. 996/1588)

H. 931 (1525) yılında Filibe yakınlarındaki Tatarpazarcığı'nda doğan Kurd Efendi, Helvacı Ömer'in oğludur. İlk eğitimini doğduğu yerde aldıktan sonra İstanbul'a giderek Sahn-ı Semân Medresesi'nde eğitimine devam etti. Halvetî şeyhi Sofyalı Bâlî Efendi ile tanıştı ve tarikat eğitimini tamamladı. Bâlî Efendi'nin halifesi oldu. Bâlî Efendi'nin ölümü sonrası Sofya'daki zâviyenin sorumluluğunu aldı ve irşad faaliyetlerini burada sürdürdü. Nûreddinzâde'nin vefatı üzerine Sokullu Mehmed Paşa'nın davetiyle İstanbul'a taşınarak Kadırga'daki Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'nde şeyh oldu. Sultan III. Murad'ın iltifatlarını kazanan Kurd Efendi, toplumda büyük ilgi gördü. Müridlerine İmam Gazzâlî'nin eserlerini tavsiye eder ve hadis, tefsir dersleri verirdi. Akrabalarını ziyaret için Tatarpazarcık'a gittiği sırada hastalanarak 1588'de vefat etti ve babasının yanına defnedildi. Dil bilgisi alanındaki eserleri şunlardır: *Kâfiye Camisi Tercemesi/Terceme-i Fevâid-i Ziyâiyye (Nâfiz Paşa, nr. 1390)* Mollâ Câmî'nin meşhur *Kâfiye* şerhinin tercümesidir), *Merâhu'l-Ervâh (Reyhanü'l-Ervâh)* adıyla tercümedir ve eser tespit edilememiştir) ve *Terceme-i Şâfiye'dir (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, 933 numaradadır ve İbnü'l-Hâcib'in sarf ile ilgili eserinin tercümesidir)*.¹⁸

1.13. Kürdî Hasan Efendi (öl. 1148/1735)

Adı Hasan b. Musa'dır. İran'ın Ban şehrinde doğmuştur. Ömrünün büyük bir kısmını Şam'da geçirmiştir. Süleymaniye ve Addas Camilerinde ilim tahsil etmiş ve aynı yerde dersler vermiştir. H. 1148'de vefat etmiştir. Dil bilim alanındaki eserleri yazma eser kütüphanelerinde tespit edilememiştir: *Şerh-i*

¹⁷ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/120-124; Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/102-106; Nurullah Denizer, *Kur'an'ın Sûfî Yorumu [Bursevî Örneği]* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 127-128.

¹⁸ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/135; Sefer Hasanov, "Kurd Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/93-94.

İzzî, Şerh-i Avamil-i Cürçaniye, Şerhu tasrifi'l-Arabî.¹⁹

1.14. Kâk Ahmed Kadirî Efendi (öl. 1315/1897)

Kadirî şeyhlerinden ve Berzenciye seyitlerinden bir zat olup Süleymaniyelidir. H. 1315'te memleketinde vefat etmiştir. Belagatla ilgili eseri *Manzûme fî ilmi'l-Me'ânî* tespit edilememiştir.²⁰

1.15. Mahmud bin Edhem (?)

II. Bayezit devrinde yaşadığı belirtilir. Nakşibendî şeyhlerindendir. Babası Akşehirlidir. Doğum tarihi hakkında bilgi bulunmamıştır. Doğum yeri Amasya'dır. Ölüm tarihi de eserlerde yer almamıştır. Dil alanındaki eserleri şunlardır: *Tuhfetü'l-Edep*, *Minhacü'l-Edeb*, *Sarfı Lûgati'l-Arab*, *Şerhu'l-Kâfiye* ve *Muhtasaru'l-Îzâh*.²¹

Tuhfetü'l-Edep sarfla ilgili Türkçe bir eserdir. *Minhacü'l-Edeb* ile bir mücelleddir (Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt 6700/2). *Minhacü'l-Edeb* isimli eseri Oğlu Abdüllatif için yazmıştır. Sarf konusunda Arapça bir eserdir (Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt 6700/1). *Sarfı Lûgati'l-Arab* ise ilk iki sırda yer alan eserlerden biri olabilir. *Şerhu'l-Kâfiye* eseri İbnü'l-Hâcib'in (öl. 646/1249) *el-Kâfiye*'sinin şerhidir. Eser tespit edilememiş fakat müellif Muhtasaru'l-Îzâh'da bu eserden bahsetmiştir. *Muhtasaru'l-Îzâh* ise müellifin İbnü'l-Hâcib'in (öl. 646/1249) *el-Kâfiye*'sine yazdığı muhtasardır (Koyunoğlu Müze ve Ktp. 842).

1.16. Medenî Muhammed Efendi (Trabzonî) (öl. 1120/1786)

Kadirî şeyhlerindendir. "Trabzonî" lakabı, Trabzonlu olması, "Medenî" ise bir dönem Medine'de yaşamış olması sebebiyledir. Önemli ilim merkezlerinde eğitim görmüştür. Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik yapmış ve kütüphane sorumlusu olarak görev almıştır. (Vefat tarihi konusunda farklı rivayetler vardır) 12 Temmuz 1786'da İstanbul'da vefat etmiştir. Müellifin dil alanında dört risalesi bulunur. *Risaletü fî beyâni müsellesâtî'l-lugaviye* eseri Süleymaniye Kütüphanesi, 1041 numaradadır ve bu risale "*Muhammed Medenî'nin Musellesat Risalesinin Tahkiki*" isimli yüksek lisans tezi olarak 2000 yılında Nihal Değer tarafından savunulmuştur. *Risâle fî beyâni mâ vaka'a mine'l-evhâm fî Sihâhi'l-Cevherî* risalesi Cevherî'nin *es-Sihâh*'taki hatalarından Firûzâbâdî'nin yaptığı tespitler üzerinedir (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1041). *Risâle fî beyâni'l-ezdâd* ise *el-Kâmûsü'l-muhît*'teki eş sesli olup zıt

¹⁹ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/143; Mahmut Meçin, "Sühreverdî Şârihlerinden Hasan el-Kürdî ve Heyâkilü'n-Nur Şerhi", *Osmanlı'da ve İran'da İşrak Felesefesi*, ed. M.Nesim Doru vd. (İstanbul: Divan Kitap, 2018), 107-108.

²⁰ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/146.

²¹ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1-3/1/149; Abdülbaki Çetin, "Şeyh Mahmud Bin Edhem ve Tuhfetü'l-Edeb", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 53 (15 Ocak 2015), 1-7.

anlama gelen ezdad kelimeler hakkındadır²² (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1041). *Ruseyyile fî beyânî'l-elfâz elletî yestevî fihe'l-müfred ve'l-müsennâ ve'l-cem' ve'l-müzekker ve'l-mü'ennes* eseri de dil alanındaki başka bir çalışmasıdır (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1041).²³

1.17. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi (öl. 1202/1787)

H. 1131'de İstanbul'da doğmuştur. Şam ve Edirne kadılıklarında bulunan dedesi Mehmed Müstakim Efendi'ye nisbetle "Müstakimzâde" olarak şöhret bulmuştur. Nakşibendî şeyhlerindendir. Hat sanatıyla ilgilenmiştir. H. 10 Şevval 1202'de (14 Temmuz 1788) vefat etti ve Zeyrek'te Pîrî Paşa (Soğukkuyu) Camii hazîresinde defnedildi. Eseri, *Terceme-i Kânûnü'l-edeb*'dir. Hubeyş et-Tiflîsî'nin *Kânûnü'l-edeb fî zabti kelimâtî'l-'Arab* isimli Arapça-Farsça-Türkçe anlamları birlikte kaleme alınmış ansiklopedik bir sözlüktür. Eserin ismi Mehmed Tahir'de şu şekilde görünmektedir: "*Terceme-i lügati kanunî'l-edep li'z-Zemahşerî*". Bunun sebebi et-Tiflîsî'nin sözlüğünün kaynaklarından birinin Zemahşerî'nin *Mukaddimetü'l-edeb*'i olması olabilir. (Reşid Efendi, nr. 950-953).²⁴

1.18. Ömer Fuâdî Efendi (öl. 1032/1636)

Kastamonu'da doğmuştur. Hayatına dair bilgiler Menâkıb-ı Şeyh Şa'bân-ı Velî ve Türbenâme adlı eserlerinde verdiği bilgilere dayanmaktadır. Doğum tarihi 1559'dur. Medrese eğitiminin ardından tasavvufa yönelmiştir. Abdülbâki Efendi'ye intisap etmiştir. Şâbân-ı Velî Dergâhı'nda postnişini olarak görev almıştır. Vefatından sonra (H. 1046) ise Şâbân-ı Velî Türbesi'ne defnedilmiştir. Nahiv alanındaki *Ta'rîfât-ı İlm-i Nahiv* eseri tespit edilememiştir.²⁵

22 Ali Benli, "Muhammed el-Medenî et-Trabzonî ve Risâle fî Beyânî'l-Ezâdî", *Eskiye* 31 (11 Aralık 2015), 147-172.

23 Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/156; Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD)* 5/1 (30 Haziran 2018), 201-203; Ali Benli, "Trabzonî, Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

24 Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1-3/1/157-158; Cevat İzgi, "Hubeyş et-Tiflîsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/268-270; Ahmet Yılmaz, "Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006); Harun Tolasa, "18. yy.'da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü Müstakimzade'nin İstilahatü's-Şi'riye'si II", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 24 (31 Temmuz 2012), 363-380.

25 Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/173; İlyas Yazar, "Ömer Fuâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007); İsmail Demirel, "Ömer Fuâdî'nin Şa'bâniyye Tarihinde Tarikat Usûlü ve Literatür Açısından Katkısının Boyutları", *Temel İslâm Bilimleri Araştırmaları*, (2018), 524.

1.19. Safiyyullâh Mûsâ Dede (öl. 1157/1744)

Safiyyullâh Mûsâ, 1681-82 yıllarında babası Adanalı Celâl Ali Dede Efendi Trablus-Şam Mevlevîhanesi şeyhi iken Trablus'ta doğmuştur. Üç dilde şiir yazabilen Safiyyullâh Dede, dinî ilimlerde Abdulganî Nablusî'den dersler almıştır. 1708-09'da Halep, 1723-24'te Kasımpaşa ve 1731-32'de Yenikapı Mevlevîhânelerinde şeyhlik yapmıştır. 1744-45'te vefat etmiştir. Yenikapı Mevlevîhânesi'nde medfundur. Mevlevîlik içinde güçlü bir aileye mensup olan Safiyyullâh Dede, *Tuhfe-i Şâhidî'yi* (Muğlalı İbrahim Şâhidî'nin (öl. 957/1550) 920/1514 tarihinde yazdığı Farsça-Türkçe manzum sözlük) Arapçaya çevirmiştir. Müellif olarak yer almadığı ve alanla ilgili eseri *Vankulu Lügati'dir. Sıhah-î Cevheri'nin* tercümesi olan eserin basılışında musahhihlik yapmıştır.²⁶

1.20. Salahi Efendi (Abdullah Salahi Uşşâkî) (öl. 1197/1783)

Salâhî Uşşâkî, H. 1117 yılında Kesriye (Kastorya, Yunanistan) doğmuştur. Balıkesirli olduğu söylene de bu görüş tartışmalıdır. Asıl adı Abdullah Selâhaddin olup, "Salâhî" mahlasını kullanmıştır. Babası Muhammed Abdülazîz, Saraybosna'da doğmuş ve daha sonra Kesriye'ye göç etmiştir. Salâhî, memleketinde tahsiline başlamış ve babasından devraldığı kâtiplik mesleğini sürdürmek için İstanbul'a gitmiştir. Bir süre Bâbü'lî'de çalıştıktan sonra Hekimoğlu Ali Paşa'nın hizmetine girmiş ve Bosna, Kahire gibi yerlere seyahat etmiştir. İstanbul'a döndüğünde Cemâleddin Uşşâkî'ye intisap etmiştir. Salâhî Efendi, Tâhir Ağa Tekkesi'nin postnişini olmuş ve burada hem Uşşâkî hem Nakşî usullerini uygulamıştır. 1782 yılında çıkan bir yangın sonrası Eğrikapı'daki tekkeye taşınmış, 1783 yılında vefat etmiş (Mehmed Tahir'de H. 1196 tarihi geçer) ve Tâhir Ağa Tekkesi'nin haziresine defnedilmiştir. *Şerh-i Şâfiye* sarf alanındaki eseridir. İbnü'l-Hâcib'in sarf eserinin şerhidir (Râgıb Paşa Ktp., Yahyâ Tevfik, nr. 1701/401). *Muzhır-ı Kavâid-i İ'râb Şerhi* eserinin ismi Mehmet Tahir'de *Muhtasar ve Mufasssal Kavâid-i İrab şeklidir*. İbn Hişâm'ın eserinin şerhidir. Esere şerhin muhtasarı da eklenmiştir (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1908/1). Muğnî şerhi de Mehmed Tahir'de ismi geçmesine rağmen tespit edilememiştir.²⁷

1.21. Şemseddin Sivasî (Ebu's-Sena Şeyh Şemseddin Ahmed es-Sivasî) (öl. 1006/1597)

Halvetî tarikatının Şemsîye kolunun kurucusudur. 1520 yılında Zile'de doğdu. Asıl adı Ahmed olup, esmerliği nedeniyle Kara Şems olarak tanınmıştır. İlk öğrenimine Zile'de başlayan Şemseddin, eğitimini Tokat ve İstanbul'da sürdürdü. İstanbul'da medrese tahsilini tamamladıktan sonra müderrislik

²⁶ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/195; Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, "SAFÎ, Safiyyullâh Mûsâ Dede" (Erişim 10 Ekim 2024).

²⁷ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/196-199; Semih Ceyhan, "Salâhî Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/17-19.

yaptı, ancak gördüğü bir olay sonucu müderrisliği bırakıp tasavvufa yöneldi. Hacı ziyareti sonrası Zile'de vâizlik yaptı. Amasya'da Muslihüddîn Efendi'ye intisap etti. Daha sonra Tokat'ta Abdülmecid Şirvânî'ye on yıl hizmet ederek hilâfet aldı ve Zile'ye döndü. Sivas Valisinin onu davet etmesi üzerine oraya yerleşti ve Meydan Camii'nde vaizlik görevini sürdürdü. III. Mehmed'in davetiyle Eğri Seferi'ne katıldı. Sivas'ta 1597'de vefat etti ve Meydan Camii haziresinde medfundur. Eseri *Hallü me'âkidi'l-Kavâ'id*'dir. İbn Hişâm en-Nahvî'nin (öl. 761/1360) *el-l'râb 'an Kavâ'idil-l'râb* isimli nahiv konulu eserinin haşiyesidir (Nuruosmaniye: Nuruosmaniye, 04577-002).²⁸

1.22. Vahyîzâde Muhammed Efendi İznîkî (öl. 1108/1696)

İznîk'te doğmuş ve İstanbul'da eğitim almıştır. İstanbul'da çeşitli medreselerde eğitim aldıktan sonra, kendisi de ders vermeye başlamış ve Darü'l-Hadis'te müderris olarak görev yapmıştır. Vahyîzâde'nin hocası Nureddinzâde Muslihüddîn Mustafa Efendi olup, tasavvuf alanında da derinleşmiştir. Üsküdar'daki Atik Valide Sultan Darü'l-Hadis'inde muhaddis ve vaiz olarak görev yapmıştır. Öğrencilerine özellikle dil, mantık, fıkıh ve hadis alanında önemli eserler okutmuştur. H. 1108'de vefat ederek Atik Valide Sultan Camii Şerifi mihrabı önüne defnedildi. Nahiv, belagat ve aruz alanındaki eserleri şunlardır: *Mevâhibü'l-Edîb fî Şerhi Muğni'l-Lebîb, Hâşiye alâ Ta'rîfi'lmi'l-Beyân mine'l-Mutavvel* (Nuruosmaniye, 04410), *Mefâtîhu Muğlakati'l-Miftâh* ve *Hallü'r-Râmizeti's-Şâfiye fî ilmeyi'l-Arûz ve'l-Kâfiye*.²⁹

Mevâhibü'l-Edîb fî Şerhi Muğni'l-Lebîb isimli eseri Nahiv üzerine olup *Muğni'l-Lebîb*'in şerhidir. Bu eserin bir kısmı tahkik edilmiştir (Nuruosmaniye, 04607).³⁰ *Mefâtîhu Muğlakati'l-Miftâh* eseri *Şerhu Ebyâtî'l-Miftâh li-Vahyîzâde* ismiyle (Byz. Devlet kütüphanesinde Veliyyüddin Efendi, V2819 numaradadır. *Hallü'r-Râmizeti's-Şâfiye fî ilmeyi'l-Arûz ve'l-Kâfiye* isimli eser Mehmed Tahir'de geçen *İşaratü'l-Hâize li şerhi Hallü'r- Ramize minel Aruz* isimli eser ile aynı eser olabilir. (Millî Ktp.: Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 4733)

2. Değerlendirme

Çalışmada Mehmed Tahir'in eserinde geçen ve Arap dili alanında eser veren 22 sûfî alim ele alınmıştır. Bu alimler H. 9. yüzyıl ile H. 14. yüzyıllar arasında yaşamışlardır. İncelenen 44 eserden 15 tanesi online yazma eser

²⁸ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/206; Hasan Aksoy, "Şemseddin Sivâsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/523-526.

²⁹ Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1-3/1/217; Fikret Arslan, "Mevhâhibü'l-Edîb Fî Şerhi Muğni'l-Lebîb'in Baştan 'inne' ye Kadar Tahkiki", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 14 (13 Şubat 2002), 147-149.

³⁰ Arslan, "Mevhâhibü'l-Edîb Fî Şerhi Muğni'l-Lebîb'in Baştan 'inne' ye Kadar Tahkiki".

kataloglarında tespit edilememiştir. Tespit edilemeyen eserlerin eğitim faaliyetlerinde daha az kullanıldığı yargısına varılabilir. Tüm eserler için Yazma Eser Kurumu³¹ ve İSAM Türkiye Kütüphaneleri³² siteleri taranmıştır. Ayrıca eserler veya yazarlar hakkındaki kaynaklarda geçen eserlerin katalog bilgileri de kullanılmıştır. 20 tanesi nahiv, 8 tanesi sarf, 8 tanesi lûgat, 6 tanesi belagat ve 2 adedi aruz ile alakalıdır.

Osmanlı sūfîlerinin dil bilim alanındaki katkıları incelenirken, bu alimlerin eserlerinin yalnızca Arapça ile sınırlı olmadığı, aynı zamanda bu eserleri tercüme yoluyla Farsça ve Türkçe gibi İslam medeniyetinin diğer önemli dillerine de aktardıkları gözlemlenmektedir.

Sūfîlerin gramer üzerine yazdığı haşiyeler ve şerhler, dilin kurallarını anlamak isteyen öğrencilere rehberlik etmiştir. Bu eserler, yalnızca dil bilimsel değil, aynı zamanda dini bir boyut taşımakta, dilin derin anlamlarını kavrama çabasını yansıtmaktadır. Özellikle nahiv ve sarf alanında kaleme alınan eserler, sadece Arap dili üzerine değil, İslami ilimler ve edebiyat alanındaki genel bilgi birikimine de katkı sağlamıştır.

İkinci önemli başlık ise belâgat çalışmalarıdır. Sūfîler, dilin estetik boyutunu da ele alarak, Arapça metinlerin anlam derinliğini daha iyi anlamak için retorik çalışmalar yapmışlardır. Osmanlı sūfîleri, Arapçanın edebî yönünü de inceleyerek, dilin hem ilahi metinlerde hem de günlük kullanımda nasıl bir estetik ve ahenk kazandığını göstermiştir.

Eserlerin niteliklerine baktığımızda, sūfî alimlerin yazdığı eserlerin büyük bir kısmı haşiye, şerh, muhtasar ve tercüme niteliği taşımaktadır. Bu eserler, Arap dilinin farklı alanlarındaki temel metinleri açıklamak, genişletmek veya sadeleştirmek amacıyla kaleme alınmıştır. Haşiye ve şerhler, özellikle İslami ilimlerin yaygın olduğu medrese ortamlarında kullanılan ders kitaplarının anlaşılmasına yardımcı olmuş, muhtasarlar ise daha kısa ve öz anlatımlarla dilin temel kurallarını aktarmıştır. Tercümeler ise Arapça bilmeyen Osmanlı toplumuna dilin inceliklerini öğretmek ve İslami metinleri erişilebilir hale getirmek için yapılmıştır. Bu çeviriler, aynı zamanda Arapçanın Osmanlı toplumu içinde nasıl algılandığını ve kullanıldığını da göstermektedir.

Tasavvufi düşünce, dilin bir araç olarak kullanıldığı bir alan olmakla kalmamış, aynı zamanda dilin manevi bir boyut kazandığı bir alan haline gelmiştir. Osmanlı sūfîleri, Arapçanın ötesinde Farsça ve Türkçe gibi dillerde de önemli çalışmalar yapmış, bu diller aracılığıyla tasavvufi düşüncenin yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Osmanlı sūfîlerinin sadece birer dini lider değil, aynı zamanda dil bilimcileri ve edebiyatçılar olarak da kültürel miras bıraktıklarını göstermektedir.

³¹ "Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı - Giriş" (Erişim 11 Ekim 2024).

³² "İSAM Kütüphanesinde Ara" (Erişim 11 Ekim 2024).

Sonuç

Bu çalışma, Osmanlı döneminde sûfilerin Arap dili üzerindeki etkilerini ve dil bilim alanındaki katkılarını incelemektedir. Osmanlı sûfleri, yalnızca dini bir rol üstlenmekle kalmamış, aynı zamanda dil bilim, edebiyat ve kültürel mirasın korunmasına da katkıda bulunmuşlardır. Arapça, sadece dini metinlerin anlaşılması için bir araç olmaktan çıkmış, dil biliminin farklı alanlarında eserler veren sûfilerin katkılarıyla zenginleştirilmiştir. Nahiv, sarf, belâgat, lügat ve aruz gibi çeşitli alanlarda kaleme alınan eserler, dilin bilimsel bir disiplin olarak incelenmesine olanak sağlamıştır.

Mehmed Tahir'in eserinde yer alan ve Arap dili üzerine yazmış H. 9. ve 14. yüzyıllar arasında yaşamış 22 Sufi alimin 44 eseri incelenmiştir. Eserlerin konularına bakıldığında nahiv ön plana çıkmaktadır. Sonrasında ise sarf, lügat ve belâgat eserleri dikkat çeker. Az miktarda aruza dair eserler de telif edilmiştir.

Sûfiler, Arapçanın grameri ve retorîği üzerine haşiyeler, şerhler ve muhtasarlar yazarak medrese/tekke ortamlarında bu eserlerin öğretimine katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca, dilin estetik yönünü ele alarak retorik çalışmalar yapmış ve tasavvufun manevi dünyasıyla dilin derin anlam katmanlarını birleştirmişlerdir. Bu çalışmalar, sadece dil bilimsel katkılar olarak kalmamış, İslam medeniyetinin önemli dillerine de tercüme edilerek kültürel mirasın geniş bir coğrafyaya yayılmasına vesile olmuştur.

Osmanlı dönemi sûfilerinin Arap şiiri alanındaki eserleri de başka bir çalışma olarak ele alınabilir. Ayrıca tercüme faaliyetleri de müstakil bir çalışma olarak incelenebilir.

Kaynakça

- Aksoy, Hasan. "Şemseddin Sivâsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/523-526. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Akûn, Ömer Faruk. "Bursalı Mehmed Tâhir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/452-461. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Arslan, Fikret. "Mevhâhibu'l-Edib fî Şerhi Mugni'l-Lebîb'in Baştan 'İnne' ye Kadar Tahkiki". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2002): 135-160.
- Ayaz, Kadir. "Bandırmalı Küçük Hâmid Efendi'nin Hadis İcazetleri ve Câmî'u rivâyâtî'l-fehâris ve lâmi'u icâzâtı ehli'l-fevâris Adlı Eserindeki Rivayet Birikimi". *Osmanlı'da İlm-i Hadis* içinde. İstanbul: İsar Yayınları, 2020.
- Bedirhan, Muhammed. *Osman Fazlı Atpazari: Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Benli, Ali. "Muhammed el-Medenî et-Trabzûnî ve Risâle fî Beyânî'l-Ezdâd'ı". *Eskiye* 31 (2015): 147-172.

- Benli, Ali. "Trabzonî, Mehmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. çev. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, t.y.
- Ceyhan, Semih. *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhî*. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Ceyhan, Semih. "Salâhî Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çetin, Abdülbaki. "Şeyh Mahmud Bin Edhem ve Tuhfetü'l-Edebî". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 53 (2015): 0. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat1322>
- Demirel, İsmail. "Ömer Fuâdî'nin Şa'bâniyye Tarihinde Tarikat Usûlü ve Literatür Açısından Katkısının Boyutları". *Temel İslâm Bilimleri Araştırmaları*. ss. 507-540.
- Denizer, Nurullah. *Kur'ân'ın Süfî Yorumu [Bursevî Örneği]*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Durmuş, İsmail. "Merkezzâde Ahmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/206-207. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- el-Melâmî, Abdurrahim Efendi el-Üskûbî. *Manzûme-i Merâtib-i Vücûd*. 06 Mil Yz A 4386/11, vr. 108b-110b.
- Erken, İsmail. "Ahmed Rumî Akhisarî Saruhanî ve Semaî Müennesler Adlı Risalesi". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 4 (2017): 135-150.
- Eyyüp, Tanrıverdi. "Merkezzade Ahmed Efendi'nin El-Babus Adlı Arapça-Türkçe Sözlüğü". *Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 10 (2006): 319-361.
- Eyyüp, Tanrıverdi. "XVI. Yüzyıl Osmanlı Bilginlerinden Halveti-Sünbülü Şeyhi Merkezzade Ahmed Efendi". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 28 (2011): 41-56.
- Furat, Ahmed Hamdi vd. (ed.). *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVIII. Yüzyıl*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2018.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen 'Kırım' Nisbeli Müfessirler ve Eserleri: Bir Literatür İncelemesi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (2019): 357-395. <https://doi.org/10.18498/amaillad.590980>
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD)* 5/1 (2018): 155-239.
- Hasanov, Sefer. "Kurd Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/93-94. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- "İSAM Kütüphanesinde Ara". Erişim 11 Ekim 2024. <http://ktp.isam.org.tr/?blm=ayrintignlktp&navdil=tr>
- "İsmâil Ankaravî". *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 9 Ekim 2024. <https://islamdusunceatlası.org/ismail-ankaravi/102>
- İzgi, Cevat. "Hubeyş et-Tiflîsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/268-270. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Kara, Mustafa. "Tekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/368-370. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kara, Mustafa. "Tekke Eğitimi ve Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12 (2008): 107-138.
- Karakuş, Ömer Faruk-Uzunyaylalı, Muhammet Emin. "Üsküplü Abdurrahîm Efendi ve İki Dilli Manzum Kaside-i Bürde Çevirisi". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (2023): 28-50. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.1185212>
- Meçin, Mahmut. "Sühreverdî Şârihlerinden Hasan el-Kürdî ve Heyâkilü'n-Nur Şerhi". *Osmanlı'da ve İran'da İşrak Felesefesi*. ed. M. Nesim Doru vd. 1/123-145. İstanbul: Divan Kitap, 2018.
- Michot, Yahya. *Tütün İçmek Haram mıdır?* çev. Ayşe Andol-Mehmet Yavuz. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- Namlı, Ali. "İsmâil Hakkı Bursevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/102-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- "Osman Fazlı Atpazarı". *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 2 Ekim 2024. <https://islamdusunceatlası.org/osman-fazlı-atpazarı/149>
- Öngören, Reşat. "Tasavvuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/119-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Paşa, Bağdatlı İsmâil. *Hediiyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âşârü'l-muşannifin*. 2 Cilt. İstanbul: el-Mearifü'l-celiyye fi Matbaatihe'l-behiyye, 1951.
- Reis, Bedriye. "Evhad Şeyhi Seyyid Hüseyin Efendi'nin er-Risâletü't-devrânîyye ve îânetü erbâbi't-tarîka Adlı Risâlesi Çerçevesinde Semâ ve Devranla İlgili Görüşleri". *Sufiyye* 14 (2023): 59-94. <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1276215>
- Tanman, M. Baha - Yılmaz, Hasan Kâmil. "Bandırmalizâde Tekkesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/54-55. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tolasa, Harun. "18. YY.'da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü Müstakimzade'nin İstilahatü'ş-Şi'riye'si II". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 24 (2012): 363-380.
- Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. "Manzume-i Ferâ'iz (Abdurrahim)". Erişim 3 Ekim 2024. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/manzume-i-fera-iz-abdurrahim>
- Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. "SAFÎ, Safiyyullâh Mûsâ Dede". Erişim 10 Ekim 2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/safi-safiyyullah-musa-dede>
- "Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı - Giriş". Erişim 11 Ekim 2024. <https://portal.yek.gov.tr/main/login>
- Uyar, Mehmet. "İrşâd Bağlamında Orta Yol Sûfiliği: Hicâbî Abdülbâki Efendi (Gül Baba)". *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2017): 85-113. <https://doi.org/10.30561/sinopusd.269432>
- Yazar, İlyas. "Ömer Fuâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/61-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yetik, Erhan. "Ankaravî, İsmâil Rusûhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/211-213. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Yıldız, Sakıb. "Atpazarî Osman Fazlı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/83-85. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yılmaz, Ahmet. "Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/113-115. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yılmaz, Hatice. *Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri Adlı Eserinin Tashihi: Tarikatlar ve Meşayih Faslı*. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

